

ארץ-ישראל במדיניות הים-תיכונית של מעצמות אירופה,

* 1314-1291

סילביה שיין

נפילת עכו וסתירת הגולל על מעוזי הצלבנים האחרונים בארץ-ישראל במהלך קיץ 1291 עוררו באירופה תגובות שונות, ובראש וראשונה פעילות קדחתנית שיעדה וסיסמתה היו 'כיבוש מחדש של ארץ הקודש'.¹ אין ספק ששאיפתם זו של האירופאים, וככללם האפיפורות — עמוד התווך המסורתי של תנועת מסעי הצלב — והשליטים החילוניים של אירופה, להחזיר את ארץ-הקודש בכלל ואת ירושלים בפרט אל תחת כנפי הנצרות, כנה היתה. אולם בחינה מדוקדקת של מדיניותן הצלבנית של מעצמות אירופה בעשרים השנים הראשונות שלאחר נפילת 'ממלכת עכו' מורה בכירור כי מאחורי הציווי הדתי של כיבוש מחדש של ארץ הקודש (*Recuperatio Terrae Sanctae*) עמדה תכנית פוליטית מעשית רחבת-ממדים, והיא כיבוש האגן המזרחי של הים-התיכון, שכאילו נתכוונה להחזיר אגן זה כולו למצב שבו היה נתון לפני הכיבוש המוסלמי במאה השביעית. החזון שעמד לנגד עיניהם של אחדים משליטי אירופה ויועציהם היה זה של ה-*mare nostrum* (הים שלנו) הרומי, שאינו אלא אגם פנימי במרחבי העולם הנוצרי. מימושו של חזון זה תורגם להשגת יעדים מיידיים ומצומצמים יותר: כיבוש התחנות העיקריות של המסחר הבינלאומי הגדול בין המערב לבין המזרח — נמלי ביזאנטיון היוונית-אורתודוקסית ונמלי מצרים הממלוכית, וכמורכבן כיבוש צפון-אפריקה. אי-שם בין אלה לאלה נמצאו שטחי ממלכת הצלבנים לשעבר.

תכנית רבתה זו נעטפה באצטלה המצטנעת של מסע-צלב שיעדו כיבוש מחדש של ארץ הקודש. הצהרת יעד זה העניקה לגיטימציה לכיבוש שטחים שמחוץ לארץ-ישראל, אם בדרך אליה ואם בסביבתה, שלגביהם נטען כי כיבושם חיוני להשתלטות על ארץ-הקודש. ואמנם נמצאו 'אסטרטגים' שהטיפו לכיבוש כל האגן המזרחי של הים-התיכון, מביזאנטיון במזרח ועד צפון-אפריקה במערב, כחיוני להשבת ירושלים לחיק הנצרות. כמורכבן נטען כי שטחים אלה כולם היו עד למאה השביעית אבר מגופה של הקיסרות הרומית הנוצרית (המזרחית), ומכיוון שכך הרי מדובר

על-פי הרצאה שהושמעה בכנס חוקרים על 'חקר ארץ-ישראל מתקופת המשנה והתלמוד ועד הכיבוש העות'מאני (קשרי כלכלה, תנועת אוכלוסיה, עליה לרגל)', שנערך מטעם המכון לחקר ארץ-ישראל ויישובה, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 13-14 באפריל 1981. המחקר מבוסס בחלקו על עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה S. Schein, *The West and the Crusade. Attitudes and Attempts, 1291-1312*, Cambridge University 1980 [להלן: S. Schein, *The West and The Crusade*].

1 כאשר לתגובת אירופה לאבדן ארץ הקודש ראה: A.S. Atiya, *The Crusade in the Later Middle Ages*, London 1938, pp. 29 ff.; E. Stickel, *Der Fall von Akkon. Untersuchungen zum Abklingen des Kreuzzugsgedankens am Ende des 13. Jahrhunderts*, Bern — Frankfurt 1975, pp. 89-252; S. Schein, *The West and the Crusade*, pp. 28-113

ב'כיבוש מחדש' של טריטוריות שהיו שייכות ממילא לנצרות, בחינת החזרת עטרה ליושנה. הפראנצ'סקאני פִּדְנָצִיּוֹ מִפְדּוּאָה (Fidenzio de Padua) כתב בחיבורו 'ספר כיבוש ארץ-הקודש', (ב-1290-1291 בקירוב) כי הכיבוש צריך לכלול את שטחי ביזאנטיון, ארמניה, דמשק, מצרים, קתרגו ותוניס!²

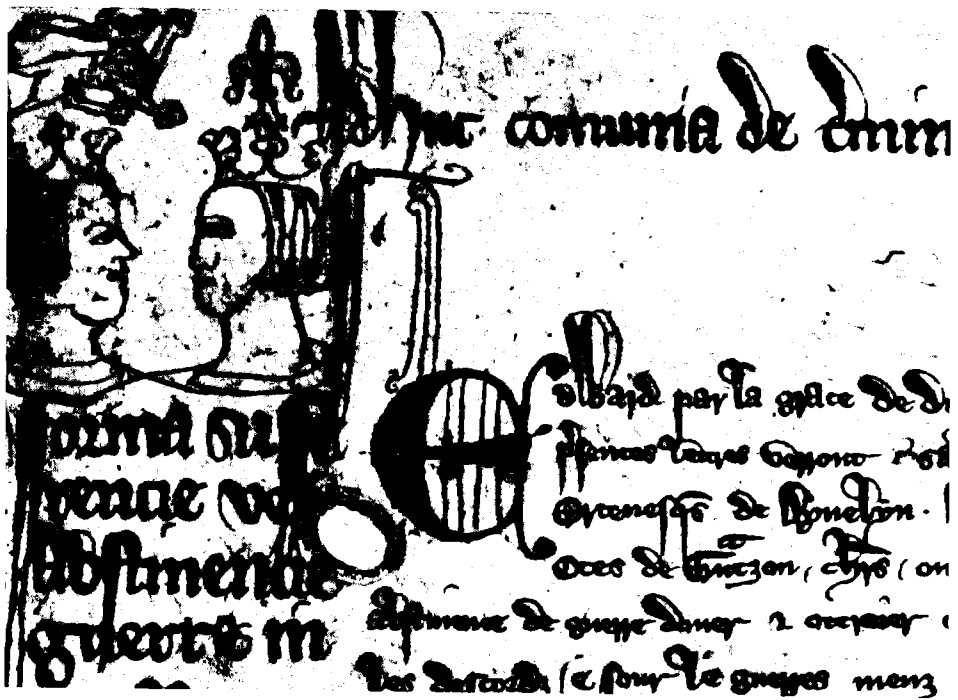
להכרזה על ארץ-ישראל כעל יעד מסעות הכיבוש היו יתרונות נוספים. למן מסע הצלב הראשון (1096-1099) הפך מסע הצלב לסיסמת הגיוס הכללית והמסורתית של אירופה. הכרזה על מבצע צבאי כעל 'מסע-צלב' שימשה אמצעי לגיוס לא רק של המשאבים האנושיים, אלא אף של המשאבים הפינאנסיים של העולם הנוצרי המערבי. שעה שמסע מסוים זכה מטעם האפיפיורות למעמד של 'מסע-צלב', קיבלו מפקדיו כספים שנאספו על-ידי הכנסייה ברחבי אירופה לשם מימון, ולעתים הם אף הוסמכו להטיל על נתיניהם מסים מיוחדים למימון המסע. כך, למשל, בשנת 1274 דרש והתיר האפיפיור גרגוריוס העשירי לכל שליטי אירופה להטיל מס של מטבע-כסף אחד על כל נתין מנתיניהם לשם מימון מסע הצלב שתוכנן לשנת 1276. יתר על כן, עובדת היותו של מבצע צבאי 'מסע-צלב' זיכתה את משתתפיו כולם בזכויות צלבניות מיוחדות, כמישור רוחני וחומרי כאחד. החשובה ביותר מבין הזכויות הרוחניות היתה ה'אינדולגנציה', כלומר כפרת-חטאים, ובתחום החומרי — חסות מיוחדת של 'הכס הקדוש' שניתנה למשך זמן המסע לא רק לצלבן עצמו, אלא אף לבני-משפחתו, לרכושו ולעתים, אם המדובר בשליט, אף לנתיניו. בין הפריבילגיות מסוג זה נכללו גם הקפאת פרעון חובות הצלבנים וכיטול תשלום הריבית על חובותיהם ליהודים, ואף פטור מהמיסוי של השלטונות החילוניים.³

אחת התוצאות הפחות-צפויות של הפעילות הקדחתנית של האפיפיורות ושליטי אירופה למען כיבוש ארץ-ישראל והשטחים בדרך אליה ובסביבתה היתה הנצחתן של התכניות בחיבורים מיוחדים שבהם הן תוארו בפירוט רב. סוג ספרותי חדש זה, הידוע בשם *De Recuperatio Terrae Sanctae* ('על כיבוש מחדש של ארץ הקודש') החל להתפתח סביב שנת 1291. בחיבורים אלה מוצג מסע הצלב כמבצע צבאי לכל דבר, מסע שיש לתכננו תכנון מדויק ביותר. זה כלל, בין השאר, שורה של תנאים מוקדמים ולעתים בלתי-צפויים ביותר, ויעדי-ביניים, שיש להשיגם לפני כיבוש ארץ-ישראל עצמה. העיקריים מבין יעדי-ביניים אלה היו, כאמור, כיבוש ביזאנטיון, מצרים וצפון-אפריקה.⁴

2 Fidenzio de Padua, *Liber recuperationis Terrae sanctae* (ed. G. Golubovich), *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Sancta edell' Oriente Francescano*, I, Quarracchi 1906, p. 50 אופני הצדקת הכיבושים ראה גם: J. Riley-Smith, *What Were the Crusades?*, London 1977, pp. 18 ff. [להלן: J. Riley-Smith, *The Crusades*].

3 ראה: י' פראוור, תולדות ממלכת הצלבנים בארץ-ישראל, א, ירושלים תשל"א, עמ' 255-251; שם, ב, עמ' 376-364 [להלן: פראוור, ממלכת הצלבנים]; M. Purcell, *Papal Crusading Policy 1244-1291*, Leiden 1975, pp. 52-181 [להלן: Purcell, *Papal Crusading Policy*].

4 אודות חיבורים אלה ומאפייניהם ראה: S. Schein, *The West and the Crusade*, pp. 50-77, 195-218, 250-257; Ch. Samarani, 'Projets francais de croisades de Philippe le Bel a Philippe de Valois', *Histoire litteraire de la France*, XLI (1981), pp. 33-74

פיליפ הרביעי 'היפה', מלך צרפת, ואדוארד הראשון, מלך אנגליה – שניים מעמודי התווך של תנועת מסעי הצלב לאחר נפילת עכו (1291). רישום פני שני המלכים נתגלה בשוליו של העתק הסכם בין השניים. כתב-יד אנגלי משנת 1298

התכנית לכיבוש מצרים ומתנגדיה

כיבוש מצרים כתנאי קודם לכיבושה של ארץ-ישראל מופיע כמעט ללא יוצא מהכלל בכל התכניות למסע הצלב. הרעיון שמצרים הינה המפתח לארץ-ישראל לא היה חדש מעיקרו. הוא הועלה לראשונה עוד ערב כיבושה של ירושלים בידי גייסות מסע הצלב הראשון (1099). במהלך המאה הי"ב ערכו מלכי ירושלים מסעות אחדים לכיבוש שכנתם-יריבתם הדרומית, ואלה הוכתרו אף בהצלחות זמניות, דהיינו שליטה צלבנית בקאהיר. במהלך המאה הי"ג ערכו גייסות אירופה נסיונות נוספים לכבוש את ארץ היאור ושלושתם נכשלו (מסע הצלב 'החמישי', 1218-1221; מסע הצלב של לואי התשיעי, 1248-1250; מסע הצלב של לואי התשיעי לתוניס בשנת 1270).⁵ לאחר שמסע הצלב שערך מלך צרפת, לואי התשיעי, מסע שתכניו היתה כיבוש מצרים דרך תוניס, הסתיים כמות המלך וכשלון המסע, נגנזה התכנית של כיבוש ארץ-ישראל דרך מצרים ולא הועלתה שוב אלא כעבור כעשרים שנים, סמוך לנפילת 'ממלכת עכו', על-ידי מסדר ההוספיטאלרים (בין השנים

5 ראה: י' פראוור, ממלכת הצלבנים, א, עמ' 130-132, 328-345; שם, ב, עמ' 119-160, 304-321, 482-484.

1289-1291 (בקרוב).⁶ בד בכד הועלתה התכנית גם על-ידי פידנציו מפרואה, מי ששהה שנים רבות בממלכה הצלבנית כראש הפרובינציה הפראנצסקאנית של ארץ הקודש ושימש כיועץ האפיפיורים לענייני המזרח הלאטיני למן ועידת ליון (Lyons) השנייה (1274). לאחר נפילת המעוזים הצלבניים האחרונים בארץ-ישראל הועלתה תכנית כיבוש מצרים אף על-ידי הוגה הדעות והמסיונר הנודע, רַמוֹן לול (Ramon Lull), ובין השנים 1292-1294 על-ידי שרל השני מאנז'ו, מלך נאפולי. האסטרטגיה המוצעת, שהפכה לפופולארית ביותר מבין התכניות שהוצעו בשלושים השנים שלאחר נפילת עכו הצלבנית, היתה זו של הטלת הסגר ימי על מצרים. שרל השני מאנז'ו, למשל, היה סבור כי מסע-צלב קונבנציונאלי, דוגמת מסעי הצלב הגדולים ששוגרו למזרח במאתיים השנים הקודמות, 'אינו אלא שגעון' הדרך היחידה להרוס את מצרים האדירה ולהביסה הינה באמצעות הרס כלכלתה. לשם כך יש להחריב את נמליה ולמנוע ממצרים, על-ידי ניתוק הקשרים ממנה ואליה, אספקה וסחורות מאירופה, מביזאנטיון ומהמזרח-הרחוק. מטרה זו ניתן להשיג בקלות, לדברי שרל מאנז'ו, הודות לעליונותה של אירופה בתחום השיט הימי והודות לעובדה כי לממלוכים אין כמעט צי. רק לאחר שמצרים תיחלש כתוצאה מן ההסגר הימי, תונחת עליה המכה המוחצת במתכונת של מסע-צלב קונבנציונאלי.⁷

האסטרטגיה שהוצגה כאן פותחה במהלך השנים הבאות על-ידי תיאורטיקאנים רבים של מסע הצלב, וביניהם הוונציאני מַאֲרִינוֹ סָנוֹדוֹ (Marino Sanudo). הוא הציע בשנת 1309 לאפיפיור קלמנט החמישי, בחיבור שהיה במשך הזמן לחלק הראשון של ספרו המונומנטאלי, *Liber Secretorum Fidelium Crucis* ('ספר הסודות של נאמני הצלב'), תכנית תלת-שלבית לכיבוש ארץ הקודש. לפי תכנית זו, בשלב הראשון יש לשגר למזרח צי של כעשר גליאות שיטילו הסגר על נמלי מצרים. בדרך זו תימנע ממצרים אספקת סחורות מאירופה ומביזאנטיון, סחורות שאותן סיפקו לה ברציפות סוחרי ערי הנמל האיטלקיות, גנואה וונציה. המדובר באספקת עבדים, חומרי-מלחמה, עצי-בניה (כולל עצים לבניין אוניות), ומוצרי-מזון שאותם ייבאה מצרים מהעולם הנוצרי. הסגר זה יביא בעקבותיו אף הרס וחורבן על מסחרה ותעשייתה של מצרים, ששווקיה בחוף-לארץ ייסגרו עתה בפניה. חיסול סחרה של מצרים, ובעיקר מסחר התבלינים רחב ההיקף, יגרום גם להתרוששותו של אוצר המדינה הממלוכית, שחלק הארי מהכנסותיו בא מסוחרי איטליה והמכסים השונים שהוטלו עליהם ועל מרכולתם. רק כאשר שלב זה של התכנית יוכתר בהצלחה (כשנתיים-שלוש מתחילתו), ממשיך מארינו סנודו וטוען, ניתן יהיה לבצע את השלב השני, ולשגר למזרח צי ונציאני לשם כיבוש מצרים והארצות הסוחרות עמה, כגון תוניס וביזאנטיון. עם השלמת ביצוע שלב זה ניתן יהיה להכריז באירופה על מסע-צלב כללי שינחת בחופי סוריה הצפונית, רצוי בטוֹרְטוֹנָה (טְרָטוּס).

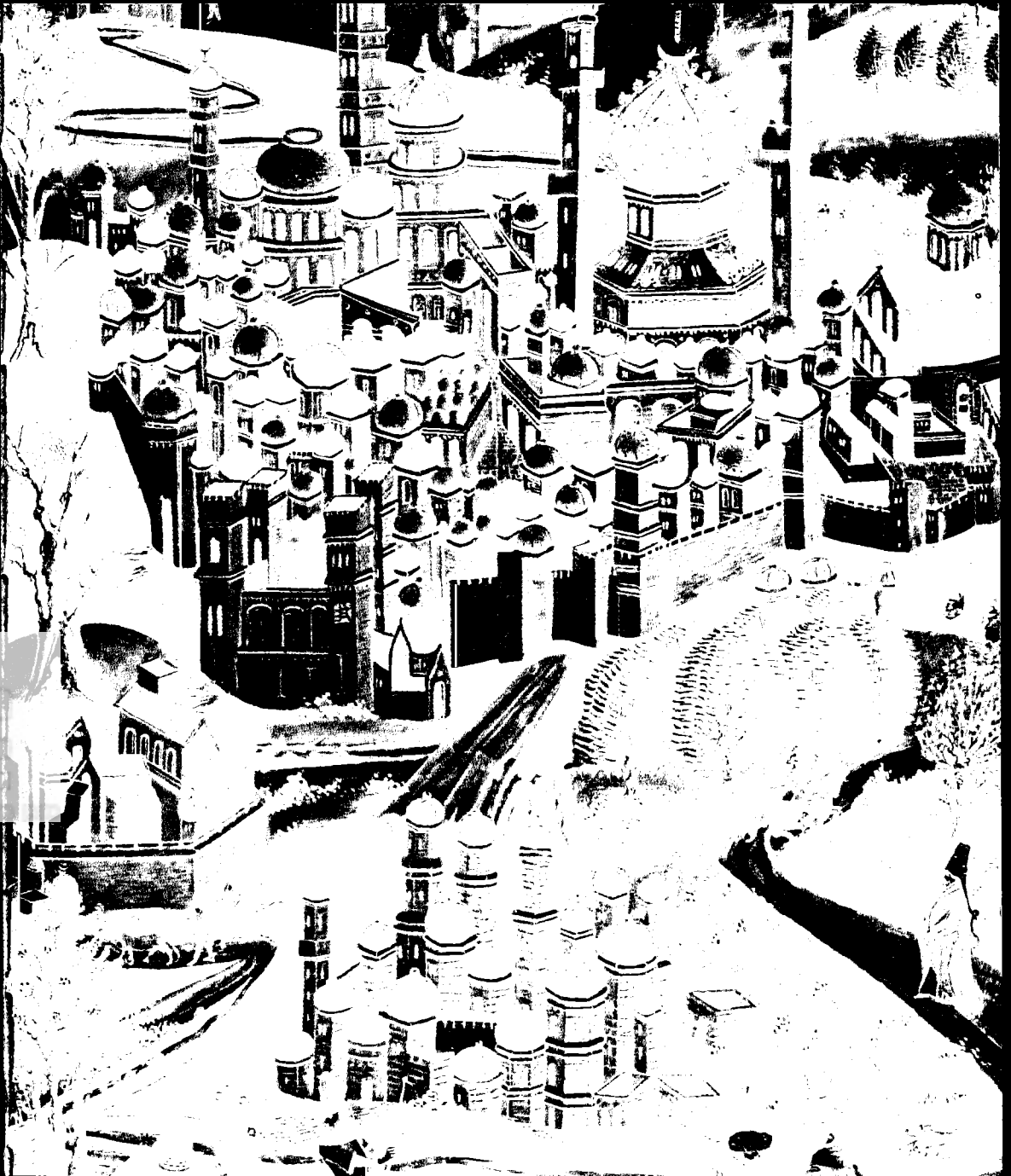
6 *La devise des chemins de Babiloine* (ed. H. Michelant & G. Raynaud), *Itinéraires a Jerusalem et descriptions de la Terre Sainte*, Paris 1882 (repr. 1966), pp. 239-252; Ch. Schefer, 'Etude sur la [AOL: להלן:] *Devise des chemins de Babiloine*', *Archives de l'Orient latin*, II (1884), pp. 89-101

7 ראה: פידנציו מפרואה (לעיל, הערה 2) עמ' 60-57; Ramon Lull, *Tractatus de modo convertenti infideles*, (ed. J. Rambaud-Buhot), *Beati Magistri R. Lulli Opera Latina*, III, Palma 1954, pp. 96 ff. [להלן:] ff. [Ramon Lull, *Tractatus*]. חיבור זה נכתב בחודשים הראשונים של שנת 1292 ולפני מותו של האפיפיור ניקולאוס הרביעי, כ-4 באפריל שנה זו. Charles II d'Anjou, 'Le Conseil du Roi Charles' (ed. G.I. Bratianu), *Revue de sud-est Europeen*, XIX (1942), pp. 353-361

משם יתקדם לעבר ארץ-ישראל, ויתאחד עם הכוחות הנוצריים שיימצאו כבר באותו הזמן במצרים.⁸ למרות שמארינו סנודו היה ונציאני, תכניתו למסע הצלב, שלה הטיף ללא הרף במשך דור שלם, היתה מנוגדת למדיניותה המזרח-תיכונית של ארץ מולדתו. אילו היתה תכניתו יוצאת אל הפועל, היה הדבר מביא להרס מוחלט של כלכלת ונציה. זו ויריבתה, גנואה, התנגדה לכל תכנית ומעשה של התערבות מזוינת כמזרח-התיכון, ובפרט במצרים, מחשש להתערערות מעמדן ואבדן הפריבילגיות המסחריות שלהן ברחבי האימפריה הממלוכית. רק כאשר התערער מעמדן במצרים, היו מוכנות המעצמות הימיות של איטליה להשתתף בנסיונות כיבוש. בשנת 1291, כאשר נפילת עכו הביאה להפסקה בקשרי הסחר שלהן עם מצרים, נענתה גנואה להפצרותיו של האפיפיור ניקולאוס הרביעי לשגר צי של עשרים גליאות למזרח. הצי, שמומן על-ידי האפיפיורות, יצא למזרח בשנת 1292 ובראשו עמדו האדמיראלים טדיסיו דוריקה (Tedisio Doria) ומנואל זקריה (Manuel Zaccaria). כוח זה התקיף את נמל סקנדלורה (אליה) שבמצרים, אולם משנכשל נסיונו לכבוש נמל זה, זנחו מפקדיו את תכניתם המקורית להתקיף את אלכסנדריה וחזרו לקפריסין. כעבור כשמונה שנים (1300), משהגיעו לעירם הידיעות על כיבוש ארץ-ישראל בידי המונגולים, נתקפו שוב הגנואזים בלהט צלבני וביקשו לארגן מעין מסע-צלב גנואזי לארץ-ישראל. באמצעות המסע, שאותו צריך היה להנהיג האדמיראל הנודע בנדטו זקריה (Benedetto Zaccaria), ביקשו כנראה הגנואזים לנצל את הכיבוש המונגולי ולהשתלט על חלק מרצועת החוף הארץ-ישראלית-סורית, ובעיקר על טריפולי (טרפוליס). אולם כאשר למדו הגנואזים על איסור שהטילה ועידת ליון השנייה (1274) על הקמת ביצורים לטובת ערי-מדינה בארץ-ישראל וסוריה, נגזזה התכנית. שנים מועטות לאחר-מכן חידשה גנואה, כמו גם ערי-נמל אחרות של דרום-אירופה, את קשריה עם סולטאני מצרים. ונציה חידשה את יחסיה עם שליטי מצרים בשנת 1302, גנואה — בשנת 1304, ופיזה — ב-1305. בשנת 1304 ונציה חידשה את שיגור נציגיה לארץ-ישראל והקימה קונסולאט בצפת, מרכז הממשל הממלוכי בארץ. מדיניות בעלות העמדה בנמלי מצרים היתה מכוונת אפוא, כמו לפני שנת 1291, להבטחת יחסים דיפלומטיים תקינים עם השליטים הממלוכים לקיום סחר סדיר במצרים. לאחר חידוש יחסיהם הדיפלומטיים עם מצרים נמנעו ערי איטליה, כולל גנואה, מנסיונות כיבוש שטחים של האימפריה הממלוכית.⁹

8 Marino Sanudo Torsello, *Liber Secretorum Fidelium Crucis*, (ed. J. Bongars), *Gesta Dei per Henry II Lusignan*, *Francos*, II, Hannau 1611 (repr. Jerusalem 1973), pp. 22-23
 Consilium (ed. M.L. de Mas Latrie), *Histoire de l'île de Chypre*, II, Paris 1852, pp. 118-125 [להלן: Henry II Lusignan, *Consilium*]

9 W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age* (translated by F. Raynaud), I, ראה: M.L. de Mas-; [Heyd, *Histoire du Commerce*: [להלן: Leipzig 1936, pp. 365 ff.; II, pp. 1-23, 73 ff. Latrie, 'Traite des Venitiens avec l'emir d'Acre en 1304', *AOL*, I (1881), pp. 406-408
 הגנואזי-אפיפיורי נגד מצרים ראה: *Le Templier de Tyr* (ed. G. Raynaud), *Les Gestes des Chiprois*, Geneve 1887, pp. 261-272; Bartholomew de Neocastro, *Historia Sicula, Rerum Italicarum* Jacobus Doria, *Scriptores. Nova Series*, XIII, p. 133 (8 הערה); Marino Sanudo, pp. 232-233
Annales Ianuenses (ed. C. Imperiale di Saint Angelo), *Annali Genovesi di Caffaro e de suoi Continuatini*, V, Rome 1927, pp. 143-144; *Les Registres de Nicholas IV* (ed. E. Langlois), Paris 1886-1893, no. 6432, 6778, 6854-6856 [להלן: *Les Registres de Nicholas IV*]. על 'מסע הצלב' הגנואזי ראה: סילביה שיין, 'ה'ריקונקויסטה' הנוצרית של ארץ-ישראל בידי המונגולים (1300), קתדרה, 11 (ניסן

ציור דמיוני של ירושלים מתוך כתב-יד צרפתי מהמאה הי"ד

קשרי הסחר של ערי הנמל האירופיות עם המוסלמים עוררו כבר במאה הי"ב התנגדות רבה באירופה, והאפיפיורים ניסו, למן ועידת לָאטיֶרָאן השלישית (1179), לשים קץ לסחר זה, ובעיקר לסחר בחומרי-מלחמה (עבדים, ברזל, ועצי-בניה), כאמצעות איום בחרם. ועידות הכנסיה אף הטילו איסור על הנוצרים לשרת את המוסלמים כבוני-אוניות וחובלים. למעשה כל הכרזה אפיפיורית על מסע-צלב היתה מלווה, משנת 1179 ואילך, בהכרזה אמכרגו מוחלט על המסחר עם המוסלמים בכלל ועל מצרים בפרט. ואולם למרות הצווים והאיסורים האפיפיוריים נמשכו קשרי המסחר. ערב מסע הצלב הימישי (1218-1221), למשל, נמצאו באלכסנדריה כ-3,000 סוחרים מערביים. לאחר נפילת עכו הוחמרו האיסורים האפיפיוריים; זאת הן כתוצאה מהתעמולה שניהלו התיאורטיקאנים של מסע הצלב בזכות הסגר ימי על מצרים והן בשל דעת הקהל האירופית שהציגה את המנהלים קשרי-סחר עם המוסלמים כ'נוצרים כוגדים' (*mali christiani*), שמעשיהם גרמו לאבדן ארץ הקודש. באוגוסט 1291 חידש האפיפיור ניקולאוס הרביעי את תקנות ועידת ליון השנייה (1274) – איסור מכירת נשק, סוסים, עצי-בניה ומזון למוסלמים. בנוסף לכך הוטל איסור מוחלט על שיגור כלי-שיט לארצות האסלאם ונקבע כי רכושם של העוברים על האיסור יוחרם, הם עצמם יימכרו לעבדים ויוטל עליהם חרם. האפיפיור חידש גם את פקודת קודמיו, שלפיה יש להכריז על האיסורים הללו בכל ערי הנמל של אירופה בימי ראשון ובחגי הכנסיה. ואולם למרות שהאפיפיורים, יורשיו של ניקולאוס הרביעי, חזרו וחידשו באופן סדיר את האיסורים, הסוחרים העדיפו להסתכן בעונשים מטעם הכנסיה ואף לשלם קנסות, מאשר להפסיק את קשרי הסחר הרווחיים שלהם עם העולם המוסלמי.¹⁰

קיום קשרים דיפלומטיים-מסחריים עם מצרים, אך יחד עם זאת נסיונות לכיבוש שטחיה, איפיינו את מדיניותה של מעצמה ימית אחרת של אירופה, אַרְאגוֹן, תחת מלכה הַיִימָא (Jaime) השני (1291-1327). תחילת יחסיהם הדיפלומטיים של שליטי אראגון (אשר משנת 1137 שלטו אף על קאטאלוניה) עם מצרים הממלוכית היתה בשנת 1262. בשנות השישים נוסד באלכסנדריה קונסולאט של ברצלונה, וּבִיֶּרְס, השליט הממלוכי, אף העניק לעיר זו את הזכות למנות קונסולים במצרים ובסוריה. משנת 1266 ואילך התערערו היחסים בין שתי המדינות, אולם הם שבו והתהדרקו בתחילת שנות החשעים, ובשנת 1290, כלומר ערב נפילת המעוזים הצלבניים האחרונים בארץ-ישראל, נחתם הסכם בין אלפונסו, מלך אראגון, וחיימא, שהיה אז מלך סיציליה, לבין הסולטאן

תשל"ט), עמ' 151, *Idem*, 'Gesta Dei per Mongolos 1300. The genesis of a non-event', *English Historical Review*, XCIV (1979), p. 818

10 על האיסורים האפיפיוריים ראה: Purcell, *Papal Crusading Policy*, Appendix A, pp. 193, 194, 198; *Les Registres de Nicholas IV*, no. 6784-6789. בתקופת בוניפיציוס השמיני (1295-1303) חודש האיסור על קשרים עם שטחי הסולטאן ככל חצי-שנה. ראה: *Les Registres de Boniface VIII*, (ed. G. Digard et al.), Paris 1884-1939, no. 778, 848, 1591, 1654, 2339, 3109, 3111, 3354, 3421, 4420, 5015, 5020, 5346. בנדיקט האחד-עשר (1304-1303) חידש ב-18 בנובמבר 1303 את תקנות ועידת ליון השנייה ואת תקנותיו של ניקולאוס הרביעי וכמו-כן הוסיף לרשימת מצרכי המזון שייצואם אסור גם יין ושמן. ראה: *Le Registre de Benoît XI* (להלן: *Le Registre de Benoît XI* (ed. Ch. Grandjean), Paris 1905, no. 1101, 1315 *Sacrorum* (1291) גובמבר) אשר לדעת הקהל האירופית ראה, למשל, החלטות ועידת הכנסיה של מילאנו (נובמבר 1291) *Conciliorum nova et amplissima collectio* (ed. G.D. Mansi), Florence-Venice 1759-1798, t. XXIV, col. 1079

קלאון, ובו מלכי אראגון וסיציליה הבטיחו חגיגות להילחם נגד כל מסע-צלב שיעלה על מצרים — אם על-ידי ביזאנטיון או על-ידי אירופה הנוצרית, וכמו-כן נגד התקפת המונגולים מפרס. כן הבטיחו לספק לבעלי-בריתם חומרי-מלחמה. הסכם זה חודש בשנת 1293, כלומר שנתיים לאחר נפילת עכו הצלבנית. באותה שנה (נובמבר 1293) כתב חיימא השני לחאן המונגולי של פרס ולמלכי קפריסין ו'ארמניה הקטנה' (קיליקיה) על כוונתו לצאת למסע למען כיבוש מחדש של ארץ הקודש. הוא שיגר למזרח משלחת שתישא ותיתן עם המונגולים ומלכי 'ארמניה הקטנה' וקפריסין על ברית צבאית. בשנת 1295 הבטיח חיימא, שביקש אותה העת להשתחרר מהחרם שהטיל עליו ב-1291 האפיפיור ניקולאוס הרביעי, ליטול את הצלב ולצאת בראש מסע לארץ הקודש. הבטחתו זו אמנם הביאה להתפייסות בינו ובין הכנסייה, וב-1296 הוא אף זכה למעמד של 'אדמיראל ורב-חובל של הכנסייה', כלומר מפקד הצי האפיפיורי, שאותו ציווה האפיפיור בוניפציוס השמיני לבנות באראגון למען 'סיוע לארץ הקודש ונגד אויבי הכנסייה'. אין ספק שרעיון מסע הצלב אמנם קסם לחיימא השני, כך, למשל, בשנת 1296 הוא ניסה לייסד בארץ-ישראל כעין פרוטקטוראט על הנוצרים המזרחיים והמקומות הקדושים. בשנת 1300 הוא התאמץ להשיג למען אראגון חלק מהארץ באמצעות ברית עם המונגולים. הוא אף השתעשע (יחד עם אחיו, פרידריך השלישי, שליט סיציליה) ברעיון של כיבוש ארץ-ישראל דרך קונסטנטינופול. אולם, בדומה לערי-המדינה האיטלקיות, נזדר חיימא השני מלהתחייב בהשתתפות בתכניות אפיפיוריות למסע-צלב נגד הממלוכים והיה אף מונח בשעת הצורך לחבור עם שליטי מצרים נגד תכנית מעין זו (כפי שאמנם עשה בשנים 1290-1293). ככלל אפשר לומר שחיימא השני הגביל את פעילותו הצלבנית להסכמה תיאורטית לתכניות האפיפיוריות נגד מצרים. למעשה היתה מדיניותו מבוססת על קיום קשרים דיפלומטיים-מסחריים עם מצרים ונסיונות להפניית התכניות הצלבניות האפיפיוריות משטחי הממלוכים לאזורים אחרים — גרנדה, צפון-אפריקה וביזאנטיון. משנת 1305 הוא עמד על הצורך לערוך מסע-צלב נגד מוסלמי גרנדה, לפני שיגור מסע-צלב למזרח. אם כי התכנית שאותה הציג בפני הקורן האפיפיורית כרכה את מסע הצלב לגרנדה עם תכנית אפיפיורית למען כיבוש של ארץ-ישראל, הרי בין השנים 1308-1309 עשה חיימא השני מאמצים רבים כדי להכשיל את מסע הצלב האפיפיורי-הוספיטאלרי נגד הממלוכים.¹¹

אחד המאפיינים המובהקים ביותר של יחסיו הדיפלומטיים של חיימא השני עם מצרים היה שיגור משלחות באותם פרקי-זמן עצמם שבהם היה לכאורה מעוניין במסע-צלב. כך, למשל, שוגרה משלחתו הראשונה למצרים בשנת 1300, כלומר בעת שניהל משא-ומתן עם החאן המונגולי של פרס לשם קבלת חלק מארץ הקודש, אשר לפי הידיעות שהגיעו אליו ממזרח, נכבשה על-ידי המונגולים. וכך, חודש לאחר שיצאה למצרים משלחתו השלישית, הבטיח חיימא לאפיפיור בוועידת מונפלייה את עצמו, אדמותיו ואוצר ממלכתו למען מסע-צלב (אוקטובר 1305). הבטחה זו

11 ראה: *Acta Aragonensia* (ed. H. Finke), Berlin-Leipzig 1908-1922, I, no. 10, pp. 14-15; II, no. 459, pp. 740-743; III, no. 8, p. 12 [להלן: *Acta Aragonensia*]; *Corona de Aragon* (ed. V. Salavert y Koca), Madrid 1956, no. 19, pp. 17-20; J.N. Hillgarth, 'The Problem of a Mediterranean Empire: 1229-1327', *English Historical Review, Supplement*, 8 (1975), pp. 40-41 [להלן: 'The Problem']; A.E. Laiou, *Constantinople and the Latins*, Harvard 1972, pp. 101-201 [להלן: *The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*]. ראה גם להלן, הערות 20, 21.

אביר טמפלרי, ציור-קיר מהמאה הי"ג בכנסיית קרסק (Cressac) שבצרפת

הרשימה עמוקות הן את האפיפיור והן את רמון לול, אשר מיהר להגיש למלך אראגון את אחת מתכניותיו למסע-צלב (*Liber de fine*). בתנאי ההסכם שעליו ביקש חיימא לחתום עם מצרים נכללו, בין השאר, שביבת-נשק בין שתי המדינות, התחייבותו של מלך אראגון לצאת נגד כל מסע-צלב שיצא מהמערב נגד מצרים, ואף התחייבות להתנגד לו עם צי של מאה גליאות. כמו-כן התחייב המלך בהענקת רשות לנתיניו לייצא למצרים עצי-בניה וברזל. כמה מסעיפי ההסכם הביאו לו ולאוצר ממלכתו ממון רב. הוא גבה הטלים על התרים שניתנו לאוניות ממלכתו להפליג לאלכסנדריה, ובאותה עת עצמה (בזכות הענקה אפיפיורית) הכנסה מקנסות על סוחרים שנתפסו בסחר הבלתי-חוקי עם המוסלמים (!) בשנת 1302 היוו הקנסות הללו כמעט מחצית הכנסות הכתר מקאטאלוניה. עם זאת יש להזכיר כי חיימא השני ניצל לעתים את קשריו ההדוקים עם שליטי מצרים לטובת הנצרות המערבית כולה, והתערבותו אצל הסולטאנים הביאה לא אחת לשחרור שבוים נוצרים ואף לפתיחת כנסיות במצרים.¹²

מסע הצלב האפיפיורי-הוספיטאלרי לכיבוש מצרים

לעומת המעצמות הימיות של אירופה שהתנגדו למעשה לתכנית כיבוש ארץ-ישראל דרך מצרים, הרי האפיפיורות אימצה תכנית זו, אשר נתמכה כאמור על-ידי מרבית התיאורטיקאנים של מסע הצלב, למן שנת 1291. התכנית נתמכה גם על-ידי המסדרים הצבאיים וכן על-ידי שליטי נאפולי

12 A.S. Atiya, *Egypt and Aragon*, Leipzig 1939, pp. 17-19, 21-28, 33, 35-41; J.N. Hillgarth, ראה: Hillgarth, *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth Century France*, Oxford 1971, p. 65, n. 58 [להלן: *Ramon Lull*]; *Idem*, 'The Problem', pp. 41-42.

וקפריסין. ואמנם כאשר החליט האפיפיור קלמנט החמישי, בשנת 1308, על שיגור מסע-צלב, הוא אימץ תכנית אסטרטגית שהציג בפניו ראש המסדר ההוספיטאלרי, פולק מוילארה (Foulques de Villaret). האסטרטגיה שהוצעה בתכנית זו היתה שוב הסגר ימי על מצרים. בהתאם לתכנית ההוספיטאלרית, החליט האפיפיור לשגר למזרח צי לתקופה של חמש שנים לשם קיום ההסגר, כשלב ראשון ומקדים למסע-צלב רבתי שיונחת על מצרים. יעדי ההסגר הוגדרו כהרס כלכלתה של מצרים על-ידי מניעת יבוא וייצוא ממנה, ומתכנני המבצע היו משוכנעים כי תוך חמש שנים ישתלטו על ירושלים.¹³

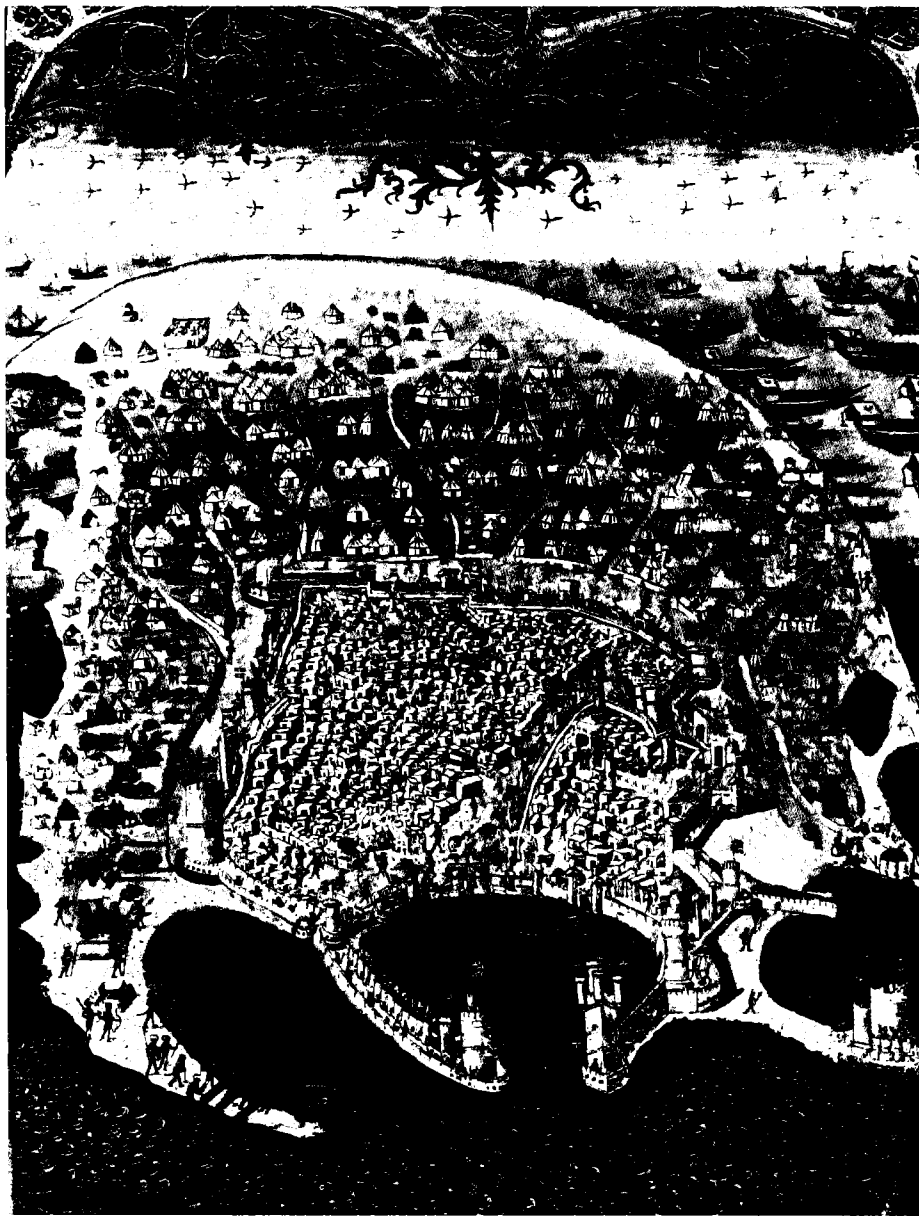
הכוח המתכונן, כוח עצום – ארבעים גליאות, 1,000 אבירים ו-4,000 רגלים – אמור היה להפליג למזרח ביוני 1309. ואולם בדרכו נערמו קשיים בלתי-צפויים, ובעיקר מצדם של שניים מבין מלכי אירופה, פיליפ הרביעי 'היפה', מלך צרפת, וחיימא השני מאראגון. הראשון סירב להעביר לידי הקוֹרְיָה האפיפיורית את הכספים שאותם הבטיח למימון המבצע ואף ניסה למנוע מההוספיטאלרים שבממלכת צרפת לצאת את הממלכה ולהצטרף למסע. אם פיליפ, השליט החשוב ביותר באירופה, ניסה בדרך זו להשתלט על המבצע האפיפיורי-הוספיטאלרי, הרי חיימא השני ניסה להכשילו כליל ולהפנות את הכוח הצבאי שהתארגן לעבר ביזאנטיון או לאלצו להשתתף בהתקפה שאותה תכנן הוא עצמו נגד גרנדה. בשל הקשיים נידחה המסע וכאשר יצא לבסוף לדרך, בשנת 1310, פנה הכוח שמנה 26 גליאות, כ-300 אבירים וכ-3,000 רגלים בלבד, לרודוס, שם היו ההוספיטאלרים עסוקים משנת 1306 בכיבוש האי. משהסתיים באותה השנה כיבושה של רודוס, החל הצי בנסיונות להטיל הסגר על מצרים. ואולם תוצאות מאמציו, שהביאו לקרע-בין המסדר ההוספיטאלרי לבין גנואה וונציה היו זעומות ביותר. למעשה ההוספיטאלרים לא הצליחו לקיים את ההסגר, ותוצאות מסע הצלב הסתכמו בכיבוש רודוס, שהפכה בשנת 1310 ולמשך מאתיים שנים ומעלה (עד 1523) לבסיס הפעילות ההוספיטאלרית נגד הממלוכים.¹⁴

השאלה הנשאלת לנוכח האסטרטגיה של מסע הצלב האפיפיורי-הוספיטאלרי היא מדוע בעצם לא ניסה הצי שעמד לרשותם של 'אבירי יוחנן הקדוש', לאחר כיבוש רודוס (1310), לכבוש ישירות את חופי הארץ, אלא העדיף לנסות ולממש יעד זה בדרך העקיפה של הסגר ימי, שדרשה מן המסדר ומן האפיפיורות השקעה ניכרת של משאבים אנושיים וכספיים ואף סיכנה אותם בסכסוך קשה עם המעצמות הימיות האיטלקיות? ייתכן שהדבר נבע, אם כי התאורטיקאנים של מסע הצלב לא מציינים זאת במפורש, מהקושי של נחיתה ישירה בחופה של הארץ והחזקה בו. זאת לנוכח העובדה שהממלוכים, שנמנעו מלהקים לעצמם צי ראוי לשמו שיוכל להגן על חופיהם, הרסו בשיטתיות את הביצורים של נמלי סוריה וארץ-ישראל, כדי למנוע מן האירופים את האפשרות להתבסס לאורך רצועת החוף. גורם מרתיע אחר היה ללא ספק כשלונם של מסעי הצלב ששוגרו במהלך המאה הי"ג נגד מצרים וכמורכבן הלקחים של מסע שנת 1300. בשנה זו יצא מקפריסין כוח מאוחד של המסדרים

13 ראה: B.Z. Kedar & S. Schein, 'Un projet de "passage particulier" propose par l'Ordre de l'Hôpital 1306-1307', *Bibliothèque de l'École des Chartes*, CXXXVII (1979), pp. 211-226

לעמדה שליטי קפריסין ראה: Henry II Lusignan, *Consilium*, pp. 118-125

14 ראה לעיל, הערה 13 וכן: A. Luttrell, 'The Hospitallers at Rhodes, 1306-1421', K.M. Setton (ed.), *A History of the Crusades*, III, Wisconsin 1975, pp. 285-287; J. Delaville le Roulx, *Les Hospitaliers a Rhodes (1310-1421)*, Paris 1913, pp. 10-11; Heyd, *Histoire du Commerce*, II, p. 36

 מוזיאון ישראל ירושלים

רודוס, הבסיס של מסדר
 ההוספיטאלרים בין השנים
 1510-1522. תחריט
 מהמאה ה־17

הצבאיים, ההוספיטאלרים והטמפלרים, ושל מלך קפריסין, הנרי השני מליזיניאן, להתקפה על
 החוף הסורי. הכוח הפליג לאי רואד, מול טורטוזה, כבש את נמלה, אולם כעבור ימים ספורים נאלץ
 לסגת לרואד ושם התבצר. בתחילת שנת 1301 עזבו כוחות מלך קפריסין וההוספיטאלרים את האי
 בהותירם במקום חיל-מצב של הטמפלרים — כ־120 אבירים, 500 קשתים ו־400 אנשי-שירותים,
 גברים ונשים. הטמפלרים ביקשו ללא ספק להחזיק באי כבסיס להתקפות עתידות נגד הממלוכים,
 ואולם הם לא הצליחו להחזיק מעמד זמן רב, ובאוקטובר 1302, לאחר מצור של שנה לערך, נפלה
 רואד הטמפלרית בפני צי ממלוכי.¹⁵

15 ראה לעיל, הערה 9.

התכנית לכיבוש ביזאנטיון

תנאי אחר לכיבושה של ארץ הקודש שהעמידו התיאורטיקאנים של מסע הצלב היה, כאמור, כיבושה של הקיסרות הביזאנטית.¹⁶ גם רעיון זה לא היה חדש. חידושה של 'הקיסרות הלאטינית' עלה על הפרק מיד עם נפילתה של קיסרות זו בשנת 1261 לידי הביזאנטים. כבר אז הוכרז על מסע לכיבושה מחדש של ביזאנטיון (הנוצרית!) כמסע-צלב, וזאת בטענה שכיבושה על-ידי היוונים חוסם את הדרך לירושלים. התכנית נגנזה בתקופת האפיפיור גרגוריוס העשירי (1271-1276) ויורשיו לטובת ברית עם ביזאנטיון, ולא הועלתה שוב אלא בזמנו של בוניפציוס השמיני, שהפך את ביזאנטיון לכלי-משחק במלחמה שניהל עם אויביו על השלטון בנחלת האפיפיורות, בסיציליה. בשנת 1295 ניסה בוניפציוס השמיני למסור את הקיסרות הביזאנטית יחד עם מי שתבעה לעצמה את כתר הקיסרות, קאתרינה מקוֹרְטֵינֵי (Catherine de Courtenay), לפרידריך, שליט סיציליה, שאותו רצה להרחיק מנחלתו. כאשר סירב פרידריך לוותר על סיציליה למען קיסרות שאותה היה עליו לכבוש, שידך האפיפיור את שניהם — את היורשת ואת תביעתה לכתר הקיסרות הביזאנטית — לשָרְל מוֹלוֹאָ (Charles de Valois), אחיו של פיליפ 'היפה', מי שבילה את חייו בחיפושים אחר ממלכה לעצמו. בהסכם שנערך בשנת 1301 בין האפיפיור לבין שרל מוולוא נקבע כי שרל יילחם למען האפיפיור בסיציליה ואחר-כך, לכשזו תיכבש מידי פרידריך, יצא שרל לכיבוש הקיסרות הביזאנטית.¹⁷

בתקופת יורשו של בוניפציוס, בנדיקט האחד-עשר (1303-1304), חוברת התכנית לכיבוש ביזאנטיון לזו של כיבוש ארץ-ישראל; יתר על כן, היא הפכה לתכנית אפיפיורית-צרפתית משותפת, שהכתירה את הברית המחודשת בין האפיפיורות לבין מלכי צרפת לאחר המריבות הסוערות של שנות כהונתו של בוניפציוס השמיני.¹⁸ באותה העת עצמה גיבש פיליפ הרביעי 'היפה' תכנית למסע-צלב, שלא היתה אלא ניסיון להשליט הגמוניה צרפתית במזרח. מסע-צלב, נוסח פיליפ 'היפה', כלל את כיבוש ביזאנטיון על-ידי אחיו, שרל מוולוא. כפי שהוצג על-ידי שורה של תועמלני מסע-צלב פרו-צרפתיים, ובעיקר פייר דִּיבּוּאָ (Pierre Dubois) וְרִמּוֹן לול, כיבוש ביזאנטיון לא רק שעשוי להקל על כיבוש ארץ הקודש, אלא הוא אף הכרחי למימוש. האפיפיור קלמנט החמישי (1305-1314), כדי לרצות את מלך צרפת, נתן את ברכתו למבצע כיבוש הקיסרות הביזאנטית, ואולם

16 ראה, למשל: Ramon Lull, *Tractatus*, pp. 98, 100-102; *Idem, Liber de fine* (ed. A. Gottron), *Ramon Lull's Kreuzzugsideen*, Berlin-Leipzig 1912, p. 80; *Idem, Liber de acquisitione Terrae Sanctae* (1309) (ed. E. Kamar), *Studia Orientalia Christiana*, VI (1961), pp. 104, 108-109; Pierre Dubois, *De Recuperatione Terre Sancte* (translated by W.I. Brandt), New York 1956, pp. 71, 86-87, 156, 182-184, n. 50, 196; Guillaume de Nogaret (1310), *Quae sunt advertenda pro passagio...* (ed. E. Boutaric), 'Notice et extraits des documents inedits relatifs a l'histoire de France sous Philippe le Bel', *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliotheque Nationale*, XX (1962), p. 123; Guillaume Durant, *Informacio brevis*, P. Viollet, 'Guillaume Durant le Jeune, Evêque de Mende', *Histoire litteraire de la France*, XXXV (1921), pp. 129-34

17 ראה: D.J. Geanakoplos, 'Byzantium and the Crusades, 1261-1354', *A History of the Crusades*, III, 27-47 (לעיל, הערה 14); Laïou, *Constantinople and the Latins*, pp. 52-55;

18 ראה: *Le Registre de Benoit XI*, no. 1006-1008; J. Petit, *Charles de Valois (1270-1325)*, Paris 1900, p. 91; Laïou, *Constantinople and the Latins*, pp. 138, 202-203

סירב להפכו לתנאי הכרחי ומוקדם לכיבוש ארץ הקודש. כמו קודמיו, העדיף אף קלמנט את תכנית כיבוש ארץ-ישראל דרך מצרים על זו דרך ביזאנטיון. מדיניותו באה לידי ביטוי גם בחוג יועציו, וכיניהם מארינו סנודו, האטום (Haytom), הסניור של גוריגוס ב'ארמניה הקטנה' ומי ששימש כיועצו של קלמנט החמישי) ואף ראשי המסדרים הצבאיים — פולק מווילארה וז'אק ממוליי (Jacques de Molay).¹⁹

בשנת 1306 הוכרו המסע נגד ביזאנטיון כמסע-צלב; משתתפיו זכו בזכויות צלבניות מלאות ומפקדו — שרל מוולוא — במענק כספי עצום, הכנסות ממעשרות שייאספו במשך שנתיים בממלכת צרפת ובמשך שלוש שנים בסיציליה. הרפובליקות הימיות, ונציה וגנואה, נקראו לסייע לשרל מוולוא בטענה כי 'כיבוש הקיסרות יקל על זה של ארץ הקודש'. גנואה, בעלת-בריתה המסורתית של ביזאנטיון, סירבה ואילו ונציה, מתחרתה, כרתה בדרך הטבע ברית עם שרל, ברית אשר בשינויים קלים אישרה את זו שנחתמה ביולי 1281 בין שרל הראשון מאנז'ו לבין הרפובליקה. בהסכם עם שרל מוולוא התחייבה ונציה לספק לו אוניות ואף לבנות אוניות חדשות, לפי דרישתו. המסע תוכנן להפליג מברנינדיזי בין מארס 1307 למארס 1308. עד תחילת שנת 1308 הצטרפו לליגה האנטי-ביזאנטית גם גורמים נוספים, והיא כללה את האפיפיור, פיליפ הרביעי מלך צרפת, ונציה, אראגון, סיציליה, נאפולי, החברה הקאטאלאנית (כלומר אירגון של שכירי-חרב קאטאלאנים), נסיכים אחדים מיוון (כולל הדוכס הלאטיני של אתונה), וכמו-כן מלכי 'ארמניה הקטנה' וסרביה. המסע לכיבוש ביזאנטיון נתמך אפוא עתה על-ידי המעצמות הים-תיכוניות העיקריות, פרט לגנואה. ואולם גם תכנית זו לכיבוש הקיסרות הביזאנטית, אשר להלכה לפחות זכתה לתמיכה גדולה הרבה יותר מאשר התכנית לכיבוש מצרים, לא יצאה מעולם לפועל. בשל המלחמה בין צרפת לפלאנדריה, לא יכלו אבירי צרפת להצטרף, כמובטח, למסעו של שרל מוולוא. בנוסף לכך סירב המלך להעביר לידי אחיו את כספי המעשרות מממלכתו. כאשר לא עמד שרל בהתחייבויותיו הכספיות כלפי ונציה, הפירה זו את בריתה עמו וכרתה ברית עם קיסר ביזאנטיון (1310). למרות הכישלון, היחה התכנית לכיבוש ביזאנטיון מושכת מדי מכדי לזנוחה; הן פיליפ 'היפה' והן אחיו לא ויתרו על הרעיון של סיפוח הקיסרות לממלכת צרפת, והתכנית הועלתה שוב בוועידת ויין (Vienne) שבצרפת (1310-1312) ואף אחריה. לפי תכניתו של פיליפ 'היפה', שנטל חגיגית את הצלב בשנת 1313, מסע הצלב הכללי, שעליו הכריז האפיפיור בוועידת ויין (3 אפריל 1312) ואשר אמור היה לצאת למזרח

19 ראה לעיל, הערות 8, 15 וכן: K. Wenck, 'Aus den Tagen der Zusammenkunft Papst Klemens' V und König Philipps des Schönen zu Lyon, November 1305 bis Januar 1306', *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, XXVI (1906), pp. 189-203; Laiou, *Constantinople and the Latins*, p. 203; Foulques de Villaret, *Hec est informatio* (ed. J. Petit), 'Memoire de Foulques de Villaret sur la Croisade', *Bibliothèque de l'École des Chartes*, IX (1899), pp. 602-610; Haytom, *Flos historiarum Terre Orientis, Recueil des Historiens des Croisades, Documents armeniens*, II, Paris 1869, pp. 255-365; Jacques de Molay, *Concilium super negotis Terre Sancte* (ed. E. Baluze & G. Mollat), *Vitae Paparum Avenionensium*, III, Paris 1927, pp. 145-149

כאביב 1319 בהנהגתו, עתיד היה לפנות ראשית כל נגד ביזאנטיון, ולאחר כיבושה להתקדם דרך אסיה הקטנה ליארמניה הקטנה ומשם – לארץ הקודש.²⁰

התכנית לכיבוש צפון-אפריקה

תכנית מסע-צלב נוספת היתה זו של כיבוש ספרד וצפון-אפריקה המוסלמיות, כתנאי קודם לכיבושה מחדש של ארץ הקודש. תכנית זו, שהחזירה את הגלגל אחורנית, למסע הצלב האומלל לתוניס של לואי התשיעי (1270) ולמדיניותו היס-תיכונית של אחיו, שרל הראשון מאנז'ו, שליטה של סיציליה (עד 1281), מצאה לה לאחר שנת 1291 תומך נלהב בדמותו של הוגה הדעות ומי שנחשב לאחד מגדולי המסיונרים הנוצרים בימי-הביניים – רמון לול, שנולד באי מיורקה ונמנה עם מקורביהם של שליטי אראגון וסיציליה. רמון לול, שערך מספר מסעות הטפה בצפון-אפריקה, ראה בכיבוש אזור זה לא רק קרש-קפיצה לארץ-ישראל, אלא אף סלילת דרך לפעולת המסיון הנוצרי בקרב מוסלמים. משום כך, בתקופה שבה תמך ברעיון מסע-צלב כחינוי לניצור המוסלמים (1291-1311), כמעט כל תכניות מסע הצלב הרבות שחיבר כללו המלצות לכיבושה של צפון-אפריקה. בתכניתו הצלבנית הראשונה (1292) המליץ כי גייסות מסע הצלב יתקיפו את צפון-אפריקה לאחר כיבוש ירושלים. ואילו בתכניות שחיבר בשנים 1305-1309 ראה בספרד את הבסיס המתאים ביותר למסע הצלב. גייסותיו שייתאספו בספרד הנוצרית יכבשו את גרנדה, משם יעברו לצפון-אפריקה ומשם – למצרים וארץ-ישראל. משנת 1309 הציג רמון לול את השלמת כיבושה של ספרד המוסלמית וצפון-אפריקה לצד כיבושה של הקיסרות הביזאנטית כשני תנאים חיוניים לכיבושה של ארץ-ישראל. תכנית זו הוא אף הגיש לראשי הכנסייה בוועידת ויין (1311).²¹ תכניתו זו של לול נתמכה, כאמור, על-ידי חיימא השני, מלך אראגון. באשר לצפון-אפריקה, הרי שלאחר כיבוש האיים הבאלאריים (1245) הצליחו הקאטאלנים להקים לעצמם קונסולאטים בערים תוניס ובוג'יה (באלג'יר של היום), ובשנת 1246, למשל, דרש חיימא הראשון מן האפיפיור במפורש למנוע שיגור מסע-צלב נגד תוניס. היחסים בין אראגון וקאטאלוניה לבין שליטי תוניס התהדקו. באופן פאראדוקסאלי, לאחר מסע הצלב של לואי התשיעי (1270), ובשנה שלאחריה (1271) חתמו שליטי אראגון ותוניס על החוזה הרשמי הראשון ביניהם. במהלך המאה הלכו והתרחבו ממדי הסחר בין אראגון ותוניס וכן גם ההכנסות של האוצר המלכותי ממנו. בהדרגה התפשטו יחסי הסחר האלה גם לחלקים אחרים של צפון-אפריקה, ובכלל זה לאזורי אלג'יריה ומארוקו. מדיניות זו של שליטי אראגון השתנתה בתקופתו של המלך פֶרו (Pero) השני, ששקל אפשרות לכיבוש תוניס כבסיס לכיבושה של סיציליה (1281). ביוני 1282 התקיף הצי של פֶרו את מה שנקרא היום חופי אלג'יריה

20 ראה: Laiou, *Constantinople and the Latins*, pp. 200-242; Hillgarth, 'The Problem', pp. 7-42; *Idem*, Ramon Lull, pp. 76-77; R.I. Burns, 'The Catalan Company and the European Powers, 1305-1311', *Speculum*, XXIX (1954), pp. 751 ff.; J. Petit, 'Un capitaine du regne de Philippe le Bel, Thibaut de Chepoy', *Moyen Age*, 2 (1891), pp. 224-239

21 ראה: Ramon Lull, *Tractatus*, pp. 96-101; *Idem*, *Liber de fine*, p. 81; *Idem*, *Liber de generali ad acquirendam Terram Sanctam* (1311) (ed. H. Wieruszowski), 'Ramon Lull et l'idée de la Cité de Dieu', *Estudis Franciscans*, 47 (1935), p. 105

רמון לול מציג את הכנייתו למסע הצלב בפני מלכי צרפת, אראגון ונאפולי (מימין) ובפני האפיפיור והקארדינאלים (משמאל) כתביד מהמאה הי"ד

המזרחית, אולם לאחר מסע של שוד וביזה נסוג. בניו של פרו, אלפונסו השני וחיימא השני, חזרו למדיניותו של קיום יחסים דיפלומטיים עם תוניס. חיימא השני אמנם תמך בתכנית לכיבוש צפון-אפריקה כולה, אולם כמו במקרה של מצרים, מדיניותו התמקדה הלכה למעשה בשמירה על קשרים תקינים עם הגורמים שעמם ניהלו סוחרי אראגון וקאטאלוניה קשרי-מסחר הדוקים, שמהם גרף אוצר ממלכתו הון עתק.²²

התכניות לכיבוש ארץ-ישראל בוועידת ויין

עם זאת, בשל התעמולה שניהל חיימא השני באירופה נגד המדיניות הצלבנית של האפיפיור מזה ושל מלך צרפת מזה, הרי בדיוני ועידת ויין היתה תכנית כיבוש ארץ-ישראל דרך גרנדה וצפון-

22 ראה: Hillgarth, 'The Problem', pp. 1-54

אפריקה לתכנית ה'לאומית' של אראגון, שהוצגה כאלטרנטיבית לזו של פיליפ הרביעי מצרפת — כיבוש ארץ-ישראל דרך ביזאנטיון. אמנם נמצאו לה לתכנית זו אף תומכים בקרב קרדינאלים מצרפת, ואולם בכללה נחשבה התמיכה בה בחינת תמיכה במדיניותו של חיימא השני, מלך אראגון. בדיון בשאלת האסטרטגיה של מסע-צלב היו בין הבישופים הספרדים והצרפתים גם יחד שטענו כי נוכחותם של המוסלמים בספרד הינה מכשול למסע-צלב כללי, היות שנוכחות זו מונעת אפשרות של שיגור כוחות צבאיים נוצריים מחצי-האי האיברי למזרח. לכן, טענו, יש לכבוש ראשית כל את גרנדה ומארוקו ומשם להתקדם בדרך הים (דרך מיורקה, סרדיניה וסיציליה כבסיסים) לארץ-ישראל. היו גם שטענו בזכות שיגור שני מסעות-צלב בעת ובעונה אחת — אחד לגרנדה והשני לארץ הקודש. אך משנקראו משתתפי הוועידה להציג את המלצותיהם לפי 'אומות' (*naciones*), היחידים שטענו בזכות המסע לגרנדה היו הספרדים. כל שאר ה'אומות' — הגרמנים, האנגלים, נציגי אָרְל (Arles) ופרובאנס, וכמו-כן האיטלקים והצרפתים — תמכו בתכניתו של פיליפ 'היפה', דהיינו מסע-צלב דרך ביזאנטיון.²³

ההחלטות שהתקבלו בוועידת ויין באשר למסע-צלב נגזרו עם מותם של פיליפ 'היפה' וקלמנט החמישי (1314). ואולם השאלה התיאורטית שמתבקשת לסיכום נושא זה הינה, האם מסע-צלב, כפי שתכננו אותו ראשי הכנסייה בוועידת ויין, היה מצליח להשיג את יעדו, אילו היה יוצא לפועל? אין ספק שהאסטרטגיה המוצעת היתה מבוססת על הערכה נכונה ונכונה של יחסי הכוחות בין המערב הנוצרי למזרח המוסלמי, שבמסגרתם נהנתה אירופה מעליונות בתחום הלוחמה הימית. ואולם אירופה נהנתה מעליונות בתחום זה עוד במאה הי"ג, וכבר אז יצאה נפסדת ממאבקה נגד כוחות האסלאם. בנוסף לכך תכנית מסע הצלב, כפי שגובשה בוועידת ויין, לא יכלה לצאת לפועל בלי שיתוף-פעולה של המעצמות הימיות בעלות הציים. אלה, כאמור, בחלקן אמנם היו מוננות להפנות את צייהן נגד הקיסרות הביזאנטית, אולם הסתייגו מפורשות מכל פעולה שתסכן את מעמדן כמצרים. זאת ועוד, הצלחת המסע, ובעיקר שלבו האחרון, היתה מותנית בשיתוף-פעולה כלל-אירופי. במאה הי"ד היתה אירופה מפולגת מדי מכדי לרתום במאוחד את משאביה האנושיים והכלכליים למפעל, שתחילתו סגירת הים-התיכון בפני האסלאם וסופו החזרת הים-התיכון למצב של ה־*mare nostrum*.

שאלה תיאורטית אחרת הינה, האם אמנם היתה האסטרטגיה של הסגר ימי מצליחה ביעדה — הרס מצרים?

נראה שהסגר כזה, אם אכן היו האירופים מצליחים לקיימו במשך מספר שנים ברציפות, אמנם היה בחינת מכה מוחצת לכלכלתה ועוצמתה הצבאית של האימפריה הממלוכית חסרת-הצי, שהיתה תלויה בסוחרי המערב הנוצרי הן בהכנסותיה והן באספקה סדירה של חומרי-מלחמה ואף מצרכי-מזון.²⁴ עם זאת ספק אם אמנם היה ההסגר משיג את יעדו העיקרי — כיבוש מצרים.

23 ראה: H. Finke, *Papsttum und Untergang des Templerordens*, II, Munster 1907, pp. 230-306; *Acta Aragonensia*, III, no. 100, p. 219

24 לעניין זה ראה: ד' איילון, 'הממלוכים והעוצמה הימית — פרשה במאבק בין האיסלאם ובין אירופה הנוצרית', דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, א (תשכ"ד), עמ' 10-1; *Idem, 'Bahriyya', Encyclopaedia of Islam*, I, Leiden 1969, pp. 945-949